

S P R A W O Z D A N I A

Polsko-fińska konferencja historyków „In the Shadow of Russia. Poland and Finland in the 20th Century”, Warszawa, 24–25 października 2016 r.

Trudno byłoby uznać, że możliwość bezpośredniej wymiany naukowych doświadczeń przez polskich i fińskich historyków nie jest wydarzeniem wyjątkowym. Tym bardziej uzasadnione więc stało się zorganizowanie – z inicjatywy prof. Marka Kornata – w dniach 24–25 października 2016 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, przy współpracy Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, zapewne pierwszej, wspólnej konferencji – „In the Shadow of Russia. Poland and Finland in the 20th Century”.

Konferencja – podzielona na trzy panele (jeden w poniedziałek oraz dwa we wtorek) i wieńczącą każdy z nich dyskusję – odbyła się w języku angielskim. W poniedziałek w Sali Kościuszkowej IH PAN spotkanie otworzyło przywitanie fińskich gości przez przedstawicieli obu organizatorów. Zastępca Dyrektora ds. Naukowych w IH PAN – prof. Tomasz Wiślicz-Iwańczyk – mówił, że w ostatecznym rozrachunku oba państwa zamknęły XX w. z sukcesem. Dyrektor CPRDiP Ernest Wyciszekiewicz nakreślił natomiast krótko cele i zadania, jakie realizowane są przez tę instytucję. Głos zabrał także prof. Marek Kornat, który zaznaczył, że oba państwa, uzyskując niepodległość w wyniku wielkiej rewolucji geopolitycznej za sprawą I wojny światowej, stanęły w obliczu podobnego problemu: braku bezpieczeństwa – jednego z głównych tematów przygotowanej konferencji.

Podczas pierwszej, poniedziałkowej, sesji – prowadzonej przez prof. Tomasza Schramma – wygłoszono pięć z sześciu zaplanowanych referatów. Zabrakło jedynie wystąpienia prof. Andrzeja Nowaka, który z powodu innych zobowiązań nie mógł wziąć udziału w konferencji. W obradach nie uczestniczył też prof. Kimmo Rentola – jego referat odczytał dr Mika Suonpää.

Parę słów o każdej prelekcji – w kolejności ich wygłoszenia.

Profesor Vesa Vares zaprezentował swoje rozważania na temat obrazu Polski wśród fińskiej elity politycznej i fińskich intelektualistów w dwudziestoleciu międzywojennym. Mówca podkreślił, że w Finlandii Europa Środkowo-Wschodnia cieszyła się niewielkim zainteresowaniem. Różnice doświadczeń historycznych sprawiły natomiast, że bardzo często dominowało stereotypowe ujęcie Rzeczypospolitej – kładziono nacisk zwłaszcza na uleganie emocjom, „wojowniczość”, wpisane w mentalność Polaków, co miało pozostawać w sprzeczności z fińskim sposobem myślenia. Podkreślano również silnie katolicyzm Polaków. Trudno byłoby jednak mówić o jednolitej opinii o Rzeczypospolitej w tym okresie. Warto podkreślić, że raczej wysoko ceniono Józefa Piłsudskiego, a zamach majowy z 1926 r. spotkał się nawet z sympatią fińskiej socjaldemokracji, która uznała jego konsekwencje za najlepszą z możliwych wówczas dla Polski alternatyw.

Doktor Jarosław Suchoples w wieloaspektowym wystąpieniu *Troublesome Eastern Border: The Idea of an Anti-Soviet Baltic Alliance in the Early 1920s* skupił się na przyczynach, które uniemożliwiły powstanie tytułowego przymierza. Mimo pewnego sukcesu, jaki

stanowiło podpisanie 17 marca 1922 r. w Warszawie układu politycznego łączącego Polskę, Łotwę, Estonię i Finlandię, porozumienie to nie doczekało się urzeczywistnienia za sprawą odmowy jego ratyfikowania przez parlament fiński – w Helsinkach zwyciężyła myśl, że bliższe więzi w ramach tak pomyślanego bloku mogą okazać się sprzeczne z państwowymi interesami. Obawiano się m.in. zaangażowania w konflikt Warszawy z Moskwą i Berlinem, który wydawał się być trwałą możliwością w Europie Środkowo-Wschodniej. Pomimo że konferencje bałtyckie odbywały się i w następnych latach, nie doprowadziły do poważniejszych rezultatów. W 1932 r. Polska, Łotwa, Estonia i Finlandia – sygnatariusze układu w Warszawie sprzed dziesięciu lat – zawarły pakt o nieagresji z Moskwą. Oznaczało to – zdaniem dr. Suchoplesa – przekreślenie idei Związku Bałtyckiego z początku lat dwudziestych.

Profesor Dariusz Jeziorny podjął problem stosunku Polski i Finlandii wobec paktu wschodniego w połowie lat trzydziestych. Swoje wystąpienie podzielił na trzy części: 1) geostrategiczna pozycja Polski i Finlandii w tym czasie; 2) Różne warianty propozycji paktu wschodniego (1934–1935); 3) Stosunek Polski i Finlandii do tych propozycji. W omawianym okresie poprawie uległo międzynarodowe położenie Rzeczypospolitej dzięki unormowaniu relacji z ZSRS i Niemcami w ramach układów o nieagresji. Profesor Jeziorny zaznaczył, że Polska i Finlandia były zasadniczo przeciwne różnym wariantom paktu wschodniego – choć oficjalnie wyrażały stanowisko bardziej stonowane, wysuwając różne zastrzeżenia przeciw tej koncepcji. Zarówno Helsinki, jak i Warszawę jednoczyło dążenie do zachowania pokoju i *status quo*, choć różne drogi wiodły oba państwa do tych celów. Dla Rzeczypospolitej podstawowe znaczenie miały wytyczne wynikające z polityki równowagi – nie do pogodzenia z konsekwencjami paktu wschodniego. Finlandia z kolei orientowała się w kierunku bloku skandynawskiego, choć nie udało się jej doprowadzić do kooperacji militarnej w jego ramach. Mimo że Helsinki nie dostrzegały korzyści w nawiązaniu bliższej współpracy z Polską, oba państwa pośrednio łączyło przedstawianie ich jako proniemieckich w propagandzie ZSRS.

Profesor Kornat przedstawił problem paktu Ribbentrop–Mołotow z polskiej perspektywy, przywołując również wątek fiński – w tym m.in. dokumentację pozostawioną przez polskiego posła w Helsinkach, Henryka Sokolnickiego. Profesor Kornat, wskazując, że oba państwa należały do tej samej geopolitycznej strefy Międzymorza, przyznał, iż ich wzajemne relacje nacechowane były rezerwą z powodu innych priorytetów w polityce zagranicznej. Przypominając, że Finlandia i Polska sprzeciwiły się w 1939 r. żądaniom totalitaryzmów wymierzonych w ich niepodległość, podkreślił, iż w Warszawie decyzja o odrzuceniu dezyderatów niemieckich zapadła w styczniu 1939 r., a więc ponad trzy miesiące przed ogłoszeniem gwarancji brytyjskich, co nadaje jej dodatkową wymowę. Po szczegółowej analizie kontekstu polskiego w staraniach mocarstw zachodnioeuropejskich o pozyskanie do współpracy ZSRS w 1939 r., a także w pakcie Ribbentrop–Mołotow, prof. Kornat zwrócił uwagę, że po katastrofie Polski we Wrześniu relacje dyplomatyczne z Finlandią nie uległy zerwaniu, a Sokolnicki pozostał w Helsinkach aż do czerwca 1941 r. Wyjątkowym, końcowym akordem tego wystąpienia było przytoczenie listu Carla Gustafa Mannerheima do Henryka Sokolnickiego z października 1939 r., w którym fiński marszałek dawał wyraz swojemu współczuciu dla tragedii, jaka spotkała Polskę, i podziwu dla jej heroicznej walki.

Wbrew tytułowi – *The Links between Katyn and the Winter War* – ostatni referat w tej sesji autorstwa prof. Rentoli (oparty w dużej mierze na źródłach sowieckich) można podzielić – obok krótkiego wprowadzenia dotyczącego wcześniejszego okresu – na dwie główne części: współzależność między zbrodnią katyńską a wojną zimową, a także związek

między powstaniem warszawskim a rezultatami konfliktu fińsko-sowieckiego. Pośredni „wkład” Polski na rzecz Finlandii dało się już zauważyć w 1939 r. – ZSRS bowiem przeniósł doświadczenia wyniesione z wrześniowego ataku na Rzeczpospolitą na realia wojny zimowej: do pokonania o wiele słabszego teoretycznie przeciwnika skierowano więc siły, którym ten był w stanie się oprzeć. Odnosząc się do zbrodni katyńskiej, prof. Rentola podkreślił zwłaszcza wpływ, jaki na decyzję Stalina z 5 marca 1940 r. wywarły przesadzone doniesienia sowieckiego wywiadu o szykowanej przez mocarstwa zachodnioeuropejskie zbrojnej interwencji. Wreszcie – w 1944 r. nieudzielenie przez ZSRS pomocy walczącej Warszawie uniemożliwiało wizerunkowo – a wówczas miało to dla Stalina znaczenie – materiałowe wspieranie w tym samym czasie oddziałów zaangażowanych na froncie fińskim, co przyczyniło się do zawarcia rozejmu z Finlandią, a w ostateczności zaważyło na specjalnym statusie tego państwa po zakończeniu II wojny światowej.

Każde z wystąpień spotkało się z reakcją podczas zamykającej ten panel dyskusji – nietatwo byłoby tu streścić wszystkie spostrzeżenia, pytania i wątpliwości. Zwróćmy uwagę przynajmniej na jeden z bardziej interesujących momentów. Profesor Vares, którego referat wywołał największe ożywienie, odpowiadając na jedno z pytań, uznał na podstawie swojej kwerendy, że w optyce fińskiej elity politycznej minister Józef Beck na tle obiegowej opinii, przypisującej Polakom niezdolność do myślenia w kategoriach „chłodnych”, zdroworozsądkowych kalkulacji politycznych, miał się wyróżniać właśnie tymi przymiotami.

Pierwszy wtorkowy panel był moderowany przez prof. Varesa, drugi – przez dr. Łukasza Adamskiego. Z uwagi na ograniczone rozmiary tego sprawozdania, opiszemy krótko każde z wystąpień według porządku ich wygłaszania, na końcu zaś zwięźle podsumujemy charakter obu dyskusji.

Doktor Magdalena Hułas przedstawiła polityczne i dyplomatyczne cele, jakie polski rząd na wychodźstwie starał się uzyskać w związku z wojną zimową: poszerzenie konfliktu w ramach antyniemieckiej koalicji o ZSRS, z którym Polska znajdowała się od września '39 w stanie wojny, a także wzmocnienie własnej pozycji w ramach tej koalicji. Mimo starań rządu funkcjonującego – jak podkreśliła dr Hułas – w trudnych warunkach, żadnego z tych celów nie udało się osiągnąć, a pozycja polskich władz w miarę upływu czasu stawała się coraz słabsza. Fiaskiem zakończyło się też dążenie do nawiązania bezpośredniego porozumienia z Helsinkami, które wiązało się m.in. z koniecznością wykorzystania – zrekonstruowanych przez dr Hułas – pośrednich kanałów komunikacji.

Dopełnieniem tego referatu było wystąpienie dr. Carla-Fredrika Geusta zatytułowane *Polish Assistance to the Finnish Air Force during the Winter War*. Obok omówienia wysiłków rządu Władysława Sikorskiego o udzielenie wojskowej pomocy powietrznej Finlandii podczas wojny zimowej, które ostatecznie z różnych powodów nie odniosły sukcesu, dr. Geust wskazał również na parę raczej mało znanych dla polskich historyków kontaktów na poziomie sił powietrznych już po podpisaniu fińsko-sowieckiego pokoju w marcu 1940 r., mówiąc np. o losie polskich oficerów, którzy po Narwiku znaleźli się w Finlandii, będąc internowanymi w północnej części kraju.

Kolejny mówca – dr Mika Suonpää – przedstawił temat *Espionage, Informal Diplomacy and Finnish Diplomatic Representations during the Second World War*, biorąc pod lupę studium przypadku Bertla Mårtensona, pioniera lotnictwa w międzywojennej Finlandii, w trakcie II wojny światowej zwerbowanego przez niemiecką Abwehrę. Wystąpienie – oparte m.in. na źródłach brytyjskiego wywiadu i fińskiej korespondencji dyplomatycznej – pozwoliło prześledzić działalność Mårtensona podczas wojny (zaangażowanego m.in.

w finansowanie wywiadowczych operacji Abwehry w Londynie, ale także wykorzystanego przez fiński rząd do dostarczania towarów z czarnego rynku). Wiele wskazuje na to, że Mårtenson udzielał również informacji wywiadowi brytyjskiemu, choć wciąż pozostaje do ustalenia, jakiego były one rodzaju.

Profesor Markku Jokisipilä wystąpił z ostatnim referatem w tej części konferencji: *The Question of Poland in Finnish-German Relations during the Continuation War 1941–1944*. Ze względu na fakt, że przeprowadzona kwerenda nie pozwoliła szerzej naświetlić polskiego aspektu relacji fińsko-niemieckich w tym czasie, referat w większej mierze koncentrował się wokół wspólnych kontekstów polsko-fińskich na płaszczyźnie polityki niemieckiej w latach trzydziestych XX w. W uwagach końcowych prof. Jokisipilä podkreślił raz jeszcze, że temat Polski w stosunkach na linii Helsinki–Berlin podczas II wojny światowej był (poza epizodycznymi, pobocznymi wydarzeniami) praktycznie nieobecny. Finlandia traktowała wówczas polski problem jako wewnętrzne zagadnienie polityki niemieckiej i z jasnych powodów nie chciała przez jego podejmowanie narażać swoich stosunków z Berlinem.

Po przerwie na obiad rozpoczął się ostatni panel, składający się z trzech wystąpień.

Jako pierwsza głos zabrała prof. Wanda Jarząbek, prezentując temat *Finland as an Object of Interest for Communist Poland. Introduction to a Research Problem*, omówiła płaszczyzny, na których władze PRL oczekiwały współpracy z Finlandią (do początku lat osiemdziesiątych). Nakreślone zostały obszary, na których PRL – funkcjonująca oczywiście w zależności od sowieckiego hegemonia – starała się zacieśnić relacje z Finlandią (m.in. problem niemiecki, eksport polskiego węgla, Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie). Ogólnie rzecz biorąc, oczekiwania Warszawy pod adresem Helsinek nie doczekały się satysfakcjonującej realizacji.

Z kolejnym referatem – *The Solidarity Movement and the Transition of Polish Society, Represented in Finnish Media 1980–1989* – wystąpił Juho Nurmi, skupiając jednak swoje rozważania zwłaszcza na okresie od strajków w lipcu 1980 r. po ogłoszenie stanu wojennego z perspektywy wybranych tytułów prasowych. W fińskich mediach, podkreślając historycznie ukształtowaną „bezkompromisową” mentalność polskiego społeczeństwa, skupiano się także m.in. na politycznej i ekonomicznej sytuacji PRL, która warunkowała działanie „Solidarności”; realności wprowadzenia w życie jej postulatów czy możliwości interwencji ZSRS.

Ostatni referat – *The Image of Poland in Finnish Schoolbooks from the 1870s to the 2000s* – w tej sesji i całej konferencji wygłosił prof. Kari Alenius. Jego zdaniem ewolucję wizerunku Polski w fińskich podręcznikach szkolnych można podzielić na trzy fazy: od 1870 r. do lat czterdziestych XX w., od drugiej połowy lat czterdziestych do 1990 r., wreszcie – okres współczesny. Paradoksalnie obraz Polski okazał się lepszy w drugim niż w pierwszym z tych okresów – z uwagi na odgórne założenie, że nie należy z oczywistych powodów tworzyć napięć w stosunkach z ZSRS, pod którego decydującym wpływem pozostawała rzecz jasna Warszawa. W latach dziewięćdziesiątych natomiast poświęcano Polsce raczej mniej uwagi (zwłaszcza w podręcznikach historycznych), klucza do jej ówczesnych problemów poszukując w doświadczeniu systemu komunistycznego. Dopiero ostatnio w Finlandii daje się zauważyć poprawa opinii o Rzeczypospolitej.

W pierwszej wtorkowej dyskusji najwięcej pytań wywołał referat dr Hułas, w drugiej – prof. Aleniusa. Szczególnym rysem obu – jak i dyskusji wieńczącej poniedziałkowy panel – była konfrontacja (w pozytywnym znaczeniu tego słowa) różnych punktów widzenia na wzajemne zależności w dwudziestowiecznej historii Polski i Finlandii.

Podsumowując konferencję prof. Kornat i prof. Vares wskazali, że niektóre interesujące wątki dla badaczy z obu krajów mogłyby być jeszcze poruszone. Dlatego wypada mieć nadzieję, że spotkanie fińskich i polskich historyków stanie się dobrym punktem wyjścia nie tylko do opublikowania tomu zbiorowego na podstawie konferencyjnych materiałów, ale także dla rozwoju obustronnej współpracy. Zorganizowane przez IH PAN i CPRDiP obrady są najlepszym dowodem na użyteczność takich inicjatyw w przyszłości.

Marek Rodzik